

“ХЯТАД, МОНГОЛ ШИНЭ ҮГСИЙН ТАЙЛБАР ТОЛЬ”-ИЙН ТУХАЙ

Э.Пүрэвжав³

Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хорооноос 2020 онд “Хятад, монгол шинэ үгсийн тайлбар толь”-ийн хоёрдугаар хэвлэлийг гаргаж, өргөн олон нийтийн хүртээл болгосон байна. Хөх хотноо хэвлэн гаргасан энэхүү шинэ үгсийн шинэ толь бичиг болбоос 1396 хуудастай том толь бичиг юм. Хэн дуртай хүн хийж чадамгүй энэхүү их гарын “Хятад, монгол шинэ үгсийн тайлбар толь”-ийн голлон найруулагчаар профессор Ц.Сүмбэрбат, Э.Хастуяа, дэд голлон найруулагчаар Г.Гэрэлмаа, М.Насан, Шю Лян, Хасцэцэг нар гар сэтгэл нийлж, хамтран ажиллажээ. Энэхүү толийн тэргүүн бүлэг буюу 1-1106 дугаар талд “Хятад толгой үгийн шинэ үгс”, дэд бүлэг буюу 1109-1152 дугаар талд “Латин галиг эхтэй шинэ үгс”, 1153-1163 дугаар талд “Араб тоо эхтэй шинэ үгс”, 1163-1185 дугаар талд “Байнга хэрэглэгддэг компьютерын үгс”, 1186-1198 дугаар талд “Байнгын хэрэглээний хятад, монгол төрөл хуваасан үгс”-ийг тус тус багтаан оруулсан бол 1199-1380 дугаар талд буй “Хавсралт” хэсэгтээ “он тооллын хүснэгт”, “ром тоо”, “байнга тохиолддог англи, америк овог нэр”, “олон улсын жин хэмжүүр”, “равжунгийн он тоолол”, “баяр дурсгалын өдөр”, “арван хоёр жил”, “төрөл садны хэлхээ”, “зурхай тоо”, “улсуудын туг далбаа”, “элементүүдийн үелэх систем” тэргүүтэн хэн хүнд хэрэг болохуйц 28 зүйлийн ойлголт ухагдахууныг багтааж оруулснаараа уншигчдад хэрэглээний чухал ач холбогдолтой болж чадсан гэж бодож байна. “Хятад, монгол шинэ үгсийн тайлбар толь”-ийн анхны хэвлэлийн хавсралтын тухай алдарт тользүйч, эрдэмтэн Ц.Норжин гуай “Хятад, монгол шинэ үгийн тайлбар толь”-ийн найруулагч 22 төрлийн агуулга бүхий хавсралтыг бүтээлчээр байрлуулсан нь толиныхоо гол агуулгатай тэнцмээр үнэ цэнтэй байр суурьтай болжээ” гэж үнэлж байсныг дурдахад илүүдэх юун.

Орчин үеийн дэлхий дахины толь бичгийн хэвлэлд түгээмэл хэрэглэж байгаа толгой үг, гол тайлбар, үндсэн утга, нэр томъёог өнгө ялгаруулан тэмдэглэх хэвлэлийн шинэлэг арга технологийг боломжийн хэрээр сайтар ашигласан байна. Тухайлбал:

巴士 bāshì. Англи хэлний “bus”-ын авиачилга. Нийтийн үйлчилгээний олон суудал бүхий авто машин: [△ нийтийн машин, автобус](#), [▲ автобус](#).

对讲机 duìjiǎngjī. Биедээ авч явдаг жижиг радио харилцуур: [△ ярилцуур](#), [▲ богино холбоо](#).

二传手 èrchuánshǒu. Уул нь алгадах бөмбөгийн дамжуулагчийг заадаг. Шинэ утга нь: ажил явдал гүйцэтгэхэд зуучилдаг хувь хүн буюу хамтлаг: [△ зуучлагч, дамжуулагч, холбогч](#), [▲ зуучлагч](#).

网站 wǎngzhàn. Адил бус зохион байгуулалт буюу хувь хүний интер сүлжээн дээр зохиомжлон байгуулсан цэг: [△ сүлжээний өртөө](#), [▲ цахим өртөө](#).

Ингэхдээ хятад толгой үгийн ханзны дуудлагыг олон улсын галиг үсгээр хадмаллан өгч, утгын гол тайлбарыг монгол бичгийн хэлээр аль болох дэлгэрэнгүй үйлдэж, Өвөр монголд хэрэглэж буй монгол нэр томъёог монгол бичгийн хэлээр бичиж, Монгол Улсад хэрэглэж буй

³ ШУА, ХЗХ, доктор, профессор

монгол нэр томъёог нь орчин цагийн кирилл үсгээр тэмдэглэсэн нь хэрэглэгч хүмүүст ашиглахад үнэхээрийн хялбар дөхөм болсон нь сайшаалтай хэрэг юм. Энэ толийн хоёрдугаар хэвлэлд орчин цагийн монгол хэлний нэр томъёог кирилл үсгээр тэмдэглэн оруулсан нь хэрэглэгчдийн цар хүрээг нэмэгдүүлсэн шинэлэг зүйл болжээ.

Ийнхүү хэдэн арван мянган толгой үгийг эмхлэн бүрдүүлэхдээ БНХАУ-д хэвлэсэн хятад хэлний нийгмийн хэрэглээний голлох ач холбогдолтой толь бичгүүдийг түшиглэсэн байна. Хэрэглэгч олон түмэнд аль болох ойлгомжтой, хэрэглэхэд хялбар байх талыг тэргүүн зэрэгт тавьж өгсөнд энэ толь бичгийн гол ач холбогдол оршино. Уул “Хятад, монгол шинэ үгсийн тайлбар толь”-ийн “Хөтөч үг”-ийг уншиж танилцвал, иймэрхүү том хэмжээний “хэлний хэрэглээний гарын авлагын шинжтэй хэрэглэгдэхүүн болсны хувьд шинэчлэлт нь маш удаан, бараг 10-20 жилд нэг удаа явагддаг” (Сүмбэрбат, Хастуяа, 2020:29) гэсэн бичигдээгүй хуулийн дагуу болсон байна. Сайн чамбай ажлыг эрхлэн найруулагч хүний ёсзүйг сайтар баримтлан хийвэл цаг хугацаа их зарцуулах нь дамжиггүй. Цаг хугацаа их зарцуулсан эрдмийн ажил нь чанар чансаатай болдог жам тавилантай билээ.

Голлон найруулагч Ц.Сүмбэрбат “Хөтөч үг”-ийнхээ “Орчуулгын зовлон жаргал” хэмээх толь зохиоход учирсан бэрхшээлтэй зүйлийн талаарх гуравдугаар зүйлдээ “Шинэ үгс нь соёлын үүдэлт бөгөөд шинэчлэлтийн ачаалагч мөн. Тэр нь хүмүүсийн үгийн санг баяжуулж, хэлний хэрэглээг улам амьд дүрслэг болгох төдийгүй, цаг үеийн цог жавхааг ч харуулж чаддаг. Яг ийм байдгаараа манай улсын хятад хэлний шинэ үгс байнгын шинжтэй түгээн дэлгэрдэг бөгөөд хэрэглээний давтамж өндөр байдаг. Тасралтгүй буй болж байгаа хятад хэлний шинэ үгсийг монгол хэлэндээ хэрхэн зөв оновчтой, ялгам шулуун орчуулан хэрэглэх бэ гэдэг нь үнэхээр нэгэн яршиг төвөгтэй ажил байсан боловч тэдгээр шинэ үгсийг заавал монгол хэлэндээ улируулан авчрах нь тулгам асуудал болж байсан тулд туулж гарахаас биш тойрч гарч үл болно. Шалтгаан нь: Нэгд, шинэ үгс нь давтамж ихтэй. Шинэ үгс нь Дундад ард түмний хэл ярианы тогтолцоонд хэрэглээний давтамж ихтэй үгийн сангийн бүрэлдэхүүн хэсэг нь болдог. Жишээлбэл: “сүлжээний өргөн бүс” 宽带, “соронзон карт” 磁卡, “баарт ширгэх” 泡吧, “таксидах” 打的, “илчлэх, илрүүлэх” 曝光 гэх мэт. Эдгээр шинэ үгсийг ард түмний хэлний харилцаанд нэн сайн үйлчлүүлэхийн тулд орчуулагч буюу хэл соёлын ажилтнууд тэдгээрийг заавал орчуулах хэрэгтэй. Хоёрт, шинэ үгс нь ил тод цаг үеийн шинжтэй. Шинэ үгс нь хүмүүсийн одоогийн амьдралын эл хүрээ хэмжээнд холбогддог тул “өнөөдрийн үлгэрийг заавал өнөөдрийн хэл яриагаар ярих” нь зүй биз. Тухайлбал: “эм эмнэлгийн даатгал” 医保, “барааны гүйлгээ” 物流, “гудамжны бүжиг, зээлийн бүжиг” 街舞, “хугацаат зээллэг” 按揭, “нутагшуулах” 本土化 гэх мэт цоо шинэ үгс нь манай монголчуудын амьдралтай ч нягт холбоотой байдаг. Гуравт, шинэ үгс нь амьдлаг шинжтэй. Шинэ үгс нь хүмүүсийн хэлний хэрэглээнд орж чаддагийн учир нь түүнд шинэ соргог, амьд дүрслэг онцлогтой буй. Ялангуяа түүний буй болсон түүхт ахуй байдал, үүслийн нөхцөл шалтгаан зэрэг нь хүмүүсийн үг ярианы сэдэв болж байдаг. Жишээлбэл: “органик идээ” 绿色食品, “оддыг шүтэгчид” 追星族, “элсэн шуурга” 沙尘暴, “гар утсаа шагайгсад” 低头族 гэх мэт (Сүмбэрбат, Хастуяа, 2020:38) өвөрмөц онцлогтойг тодорхойлон гаргасан нь шинэ үгийн судлалд амьдлаг шинжилгээ болсон байна. Шинэ үгийг гярхай түүвэрлэн олж, шинэ утгыг үнэн зөвөөр зүй зохистой тайлбарлах нь хариуцан гүйцэтгэгчээс олон талын өндөр боловсрол, олон хэлний чадвар, шинжлэх ухааны олон салбарын цэгцтэй мэдлэг шаардсан амаргүй ажил гэдгийг заавал онцлон хэлмээр байна.

“Толь бичиг” гэдэг нь үгийн жагсаалт бүхий ном бөгөөд тэгэхдээ зөвхөн жагсааснаар хязгаарлагддаггүй, уг үг ямар зүйл, ямар үйл явдлыг заасан болох, яаж бичдэг, хэрхэн дууддаг, яаж яаж хувирдаг зэргийг тайлбарласан, эс бөгөөс өөр нэг хэлний утга таацах үгтэй дүйлгэсэн байдаг (Шагдарсүрэн, 2009:126) онцлогтой. Аливаа толь бичиг бол шинжлэх ухааны нэгэн

салбарт л зориулагддаг бус, олон шинжлэх ухааны эрдэмтэн судлаачдад өргөн ашиглагддаг учраас хэрэглэгдэх цар хүрээ, тооцогдох ажлын хариуцлага, үнэлэгдэх гол шалгуур үнэлэмжийн хувьд ердийн судалгааны ном бүтээлээс арай өөр гэж бодох нь зүй ёсны хэрэг. Яагаад гэвэл, өргөн олон шинжлэх ухааны салбаруудын элдэв олон төрлийн нэр томъёог нэгэн арга зүйд нэгтгэн оруулж, нэгэн толь бичигт багтаана гэдэг хэлэхэд амархан ч гэсэн хийж бүтээхэд туйлын амаргүй нүсэр ажил юм. Амаргүй ажлын ард амжилттай гарсан уг толийн бүх зохиогч, найруулагч нарт эрдэм судлалын арвин амжилтыг хүсэн ерөөе. Толь бичгийн ажлыг манай ахмад эрдэмтэд маань “зугаагүй бөгөөд чимхлүүр ажил” гэж их оновчтой тодорхойлсон байдаг.

Академич Цэндийн Дамдинсүрэн 1966 онд бичиж нийтлүүлсэн “Перец гэдэг халуун ногоо, толь гэдэг хэцүү ажил” хэмээх өгүүлэлдээ энэхүү толио яаж хийж байгаа тухайгаа орос хэлний “перец, перечень” зэрэг үгийг чухам яаж орчуулсныгаа жишээ болгон тайлбарлахдаа “Би өдөр бүр 50 орчим орос үгийг орчуулан бичиж байна. Гэвч заримдаа хэцүү үг тохиолдоход 50 байтугай 5 үгийг ч орчуулж чадахгүй удаа олон тохиолддог. Заримдаа нэг үгэн дээр хэдэн өдөр суух ч удаа байдаг. Энд би “перец” гэдэг үгийг яаж орчуулснаа тайлбарлаж ярих санаатай байна. Толь бичгүүдийг шүүрдэж байгаад “хар перец”-ийг “поваари”, “улаан перец”-ийг “чинжүү” гэдгийг магадтай мэдсэн боловч “хуажуу” буюу “ерма” нь ямар перец болохыг мэдээгүй байлаа. Улаан үрлэн перецийг “хуажуу”, “ерма” гэж бичье гэж шийдлээ. Олон толь бичгийг шалгаж үзэх дашрамд “налишам шидүү” гэдэг нэг монгол төвөд үгийг олсон бөгөөд энэ бол “цагаан перец” буюу амтлаг перецийн нэр бололтой юм. Тэгээд ганц “перец” гэдэг үгэн дээр гурван өдөр суулаа. “Перец гэдэг халуун ногоо, толь гэдэг хэцүү ажил” гэж шинэ үг зохиож болмоор санагдлаа” (Дамдинсүрэн, 1966) хэмээн “толь бичиг эмхлэн зохиох” гэдэг нь туйлын нарийн чимхлүүр мөртлөө нүсэр бэрх ачаалалтай ажил болох талаар тодорхой өгүүлжээ. Толь бичиг эмхлэн зохиох нүсэр ажлыг “эрдэм шинжилгээний зугаагүй хар ажил” (Лувсандэндэв, 1966) гэж туйлын зөв зүйтэй тодорхойлсон нь буй.

2020 онд хэвлэгдэж гарсан энэхүү “Хятад, монгол шинэ үгсийн тайлбар толь”-ийн зохиох үндсэн аргагүйг анхлан боловсруулж, хийж гүйцэлдүүлэх амаргүй их ажлыг БНХАУ-ын Төвийн үндэстний хэвлэлийн хорооны хянан найруулагч, профессор Ц.Сүмбэрбат хариуцан гүйцэтгэжээ. Тэрбээр хятад, монгол хоёр хэлний толь бичиг эмхлэн зохиох ажлаас эхлүүлээд, толь бичгийн хэвлэлийн шинэ арга хэлбэрийг түгээн дэлгэрүүлэх, толь бичгийг судлан шинжлэх ажилд хоёргүй сэтгэлээр уйгагүй зүтгэж байгаа туршлагатай агаад тулхтай сайн найруулагч гэдэгтэй олон монголч эрдэмтэн санал нийлнэ гэдэгт бүрэн итгэж байна. Ямарваа толь бичиг зохиогч нь яахын аргагүй судлаач хүний л олон жилийн туршид цөхрөлтгүй хийх ажил байдаг болов уу. Тэр тусмаа аливаа хэлний шинэ үгийн толь бичгийг хэн дуртай аавын хүү болгоны гарын үзүүрээр хийх амархан ажил биш шүү гэдгийг зориуд тэмдэглэн хэлмээр байна. Энэхүү шинэ үгийн толь бичгийн хоёр дахь хэвлэлийг үнэндээ хийх ёстой хүн нь л голлон найруулжээ гэхэд уянгын хэтрүүлэл болохгүй буй за.

Монгол Улсын шинэ нэр томъёог нягтлан ажиглавал, “нэр томъёо тогтоохдоо олон улсын нэр томъёо тогтоох зарчмыг баримтлан, нэр томъёо нэг бүрийг эрдэм шинжилгээний үндэслэлтэй боловсруулж, монгол бичиг, ярианы хэлний бүхий л баялгийг өргөн ашиглана гэсэн үндсэн зарчмыг ихээхэн анхаарч, монгол хэлний уламжлалт заншлыг эрхэмлэн хүндэтгэсээр ирсэн” (Сүмбэрбат, 2008:68)-ийг энэхүү тольдоо тусган оруулсан нь нэг ижил нэр томъёо, нэг адил ойлголт гэсэн зарчмыг баримтлахад эрдэм шинжилгээний арга зүйн хувьд гол чиг хандлага болсон бололтой.

Монгол судлаач Ц.Сүмбэрбатын голлон хариуцаж гаргасан энэхүү “Хятад монгол шинэ үгсийн тайлбар толь” нь дорно дахины уламжлалт толь зохиох аргад голлон түшиглэхийн зэрэгцээгээр өрнө зүгийн толь зохиох шинэлэг зарчмыг харгалзан хийснээрээ өвөрмөц онцлогтой сайн толь бичиг болж чаджээ хэмээн дүгнэмээр байна. Мөн “Хятад, монгол шинэ үгсийн тайлбар

толь”-ийн хоёрдугаар хэвлэл нь анхны хэвлэлээсээ хуудасны тоо, ерөнхий овор хэмжээ, шинэ нэр томъёоны хэрэглээ, агуулга багтаамжийн хувьд бараг л хоёр дахин том болж чадсаныг зориуд хэлье.

“Хятад, монгол шинэ үгийн тайлбар толь” хэмээх суурь судалгааны бүтээлээ анх 2007 онд нийтлүүлж, өргөн олны хүртээл болгосон билээ. Энэхүү том “Тайлбар толь”-ийн анхны хэвлэлийн оновчтой агаад чанар чансаатай болсныг нь “Шинээр хэвлэгдсэн “Хятад, монгол шинэ үгсийн тайлбар толь” бол одоо үеийн монгол хэл, соёлын эрт цагийн хөгжилтийн хэрэгцээ шаардлагаар зохиогдсон онол үйлдэгчийн чанар, эрдэм шинжилгээт чанар, хэрэгцээт чанараар чанга мөртөө, энэ талаар урьд өмнө гараагүй хоосныг нөхвөрлөсөн бүтээлч чанартай толь болов” (Бөхжаргал, 2008:33) гэж өндөр үнэлсэн байдаг бөгөөд эл толийн хэрэглээний ач холбогдлыг нь “Толгой үгийн орчуулгад товойм илрэлээ олж, толгой үг нь толь бичгийн хамгийн жижиг элемент, хамгийн үндсэн мэдлэгийн нэгж” (Отгонбаяр, 2008:93) мөн болохыг шинжлэх ухаанчаар тайлж тайлбарласан байдгийг дахин дурдалтай. Ерөөсөө толь бичгийн ажил алдаа гаргах нь амархан ч, амжилт олох нь бэрхтэй учир туйлын хариуцлагатай хүнд ажилд тооцогддог. Эл хүнд ажлыг 13 жил ахин дахин үргэлжлүүлэн тасралтгүй хийж “Хятад, монгол шинэ үгсийн тайлбар толь”-ийн хоёрдугаар хэвлэлийг гаргасан нь юутай сайн хэрэг билээ. Энэ толийн сайн талыг өгүүлэхийн ялдамд нэгэн зүйлийг тэмдэглэн хэлмээр байна. Аливаа хэлний нэг нэр томъёог өөр хэлэнд орчуулж хөрвүүлэхэд нэг бус, нэлээн хэдэн ижил утгатай ойролцоо үгээр зэрэгцүүлэн буулгах нь хэлний хэрэглээний талд сөргөөр нөлөөлж, будилаан гаргаж болзошгүйг хэлэхгүй өнгөрч боломгүй байна. Нэг шинэ нэр томъёог дөрөв таван үгээр монголчлон орчуулжээ. Үүнд:

拔尖人才 bájiānréncái: Δ гоц чадвартан, оройлогч, манлайлагч.

财气 cáiqì: Δ эдийн буян, олзын хийморь, мөнгөний хийморь, ид баян.

瓷男 cínnán: Δ хэврэг эр, тэсвэргүй эр, хүүхэн шиг эр, ичимтгий эр, ширвээлэг эр.

关停并转 guāntíng bìngzhuǎn: Δ хаах, зогсоох, нийлэх, солих.

Толь бичиг бол хийж эмхэтгэхэд цаг их зарцуулдгаас гадна, эцэслэн хэвлэхэд засвар уншилт, нэмэлт засалт ихээхэн шаарддаг тун ч хариуцлагатай бэрх хөдөлмөр байдаг. Академич А.Лувсандэндэв “Хэл мэддэг бүхэн толь хийдэг юм биш, толь хийх техник эзэмшсэн нь хийдэг юм” (Лувсандэндэв, 1966) хэмээн хэлснийг зориуд тэмдэглэе. Анхны хэвлэлийг гаргаснаас хойш 13 жилийн хооронд шинжлэх ухааны олон салбарын нээлт улам гүнзгийрч, улс төр, эдийн засаг, соёлын бүтээн байгуулалт сараас сард хөгжин шинэчлэгдэж байгааг хэлний баримтаар баталгаажуулж, шинэ үгээр оноон нэрлэх шаардлага зүй ёсоор урган гардаг. Толь бичгийн толгой үгийг хэрхэн сонгох нь тухайн толь бичгийн амин чухал асуудал болдог. Түүхэн тодорхой цаг үе, нийгмийн хөгжлийн үе шатыг дагалдан, хүмүүсийн хэлний бодит амьдрал урьд өмнө байгаагүйгээр өргөжин тэлж, аливаа хэлний үгийн сан, түүний дотор шинэ нэр томъёогоор сэлбэгдэж, тасралтгүй баяжсаар байдаг түүхэн үзэгдэл мөн.

Толь бичиг гэдэг бол олон хүний хөлс хүч, оюун ухааныг цөлбөн шавхсан, олон жилийн нөр их хөдөлмөрийн үр дүн гэдэг нь хэнд ч ойлгомжтой буй за. Эмхэтгэн зохиогч эзнээ элдэвлэн зовоодог ч гэлээ, хэрэглэгч өргөн олон нийтийн цагийг нь арвилан хэмнэсэн, оюуныг нь баяжуулан тэтгэсэн ашдын буянтай бүтээл туурвилын нэг бол толь бичиг (Адьяа, Пүрэвжав, 2021:156) мөн. Аливаа улс орон, үндэстэн угсаатны хэл соёл, үүх түүх, зан заншил, ёс уламжлалаа хадгалан хөгжүүлж, хойч үедээ өвлүүлэн дамжуулах үйл хэрэгт толь бичиг шийдвэрлэх чухал үүрэгтэй байдаг. Юмс үзэгдлийн өөр хоорондын учир холбогдол, тэдгээрийн харилцан хамаарал тэргүүтнийг илтгэн гаргахад хэл ярианы арга хэрэглүүр, хэлний хэм хэмжээг зүй зохистой ухааран ойлгож, зөв чадамгай илэрхийлэхэд нэр томъёоны шинэ үгийн толь бичиг нь түүчээлэн манлайлагч луужин, итгэлтэй дагуулагч хөтөч болдгийг тэмдэглэн хэлмээр байна.

АШИГЛАСАН ХЭРЭГЛЭГДЭХҮҮН

- (Адьяа, Пүрэвжав, 2021) - О.Адьяа, Э.Пүрэвжав. Эх хэлний боловсролд толь бичгийн үүрэг, хэрэглээ. -“О.Адьяа. Монгол нэр томъёо судлал: уламжлал, шинэчлэл”, гутгаар дэвтэр [өгүүлэл, илтгэл, дурсамж, ярилцлага]. Улаанбаатар., 2021. х.155-168
- (Бөхжаргал, 2008) - Бөхжаргал. Шинэ харалт, шинэ сэтгэц, шинэ бүтээл (Сүмбэрбатын эрхлэн найруулсан “Хятад монгол шинэ үгсийн тайлбар толь”-ийн тухай). -“Монгол хэл бичиг” сэтгүүл, № 4. Хөх хот., 2008. х.32-34
- (Дамдинсүрэн, 1966) - Ц.Дамдинсүрэн. Перец гэдэг халуун ногоо, толь гэдэг хэцүү ажил. -“Утга зохиол, урлаг” сонин, № 2 (471). 1966 оны I сарын 7
- (Лувсандэндэв, 1966) - А.Лувсандэндэв. Перецийн асуудал дуусаагүй байна. -“Утга зохиол, урлаг” сонин, № 6 (475). 1966 оны II сарын 4
- (Отгонбаяр, 2008) - С.Отгонбаяр. “Хятад монгол шинэ үгсийн тайлбар толь”-ийн найруулан бичсэн онцлог шинж. -“Өвөр монголын их сургуулийн эрдэм шинжилгээний сэтгүүл”, № 1. Хөх хот., 2008. х.90-95
- (Сүмбэрбат, 2008) - Ц.Сүмбэрбат. Монгол хэлний үгсийн сангийн хөгжлийн асуудалд. Улаанбаатар., 2008. 231 х
- (Сүмбэрбат, Хастуяа, 2020) - Ц.Сүмбэрбат, Э.Хастуяа. Хятад монгол шинэ үгсийн тайлбар толь (хоёрдугаар хэвлэл). Хөх хот., Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо. 2020. 1396 х
- (Шагдарсүрэн, 2009) - Ц.Шагдарсүрэн. Монгол хэлний толь судлал. -“Монгол хэлний үгийн сан судлал”. Улаанбаатар., 2009. х.126-185